

PUHEENVUORO

Pekka Metso & Mikael Sundkvist

Millaista ekklesiologiaa ”...ja kaikkia kristittyjä” -lisäys edustaa?

Suuren saaton muistelun suomalainen käytäntö

Suomen ortodoksisessa kirkossa papisto pysähtyy liturgian suuressa saatossa kuninkaan ovien eteen anomaan Jumalaa muistamaan valtakunnassaan hiippakunnan piispaa, läsnä olevaa kirkkokansaa ja kaikkia kristittyjä, siis myös ei-ortodokseja. Anomuksessa ”ortodoksit” ja ”kaikki kristityt” eivät muodosta identtistä ryhmää, vaan tarkoituksena selvästikin on laajentaa muisteltavien kristittyjen joukko ortodoksisen kirkon piiriä laajemmalle.

Kyseinen muistaminen suuressa saatossa vaihtelee sisällöltään eri ortodoksisissa kirkoissa. Meidän tietääksemme Suomen kirkko on kuitenkin ainoa joka sisällyttää muistamiseen myös muut kristityt. Kyse ei ole vain käytännöstä vaan lisäys ”ja kaikkia kristittyjä” löytyy virallisesta suomennoksesta eli vuoden 1954 liturgiakäsikirjasta.

Lisäys heijastanee Suomen ortodoksisen kirkon tilannetta viime sotien jälkeen. Meissä se herättää kysymyksen muistamisen merkityksestä ortodoksisessa liturgiaperinteessä. Kysymme, kuinka hyvin suomalainen lisäys istuu tähän perinteeseen.

Kaikkien kristittyjen muistaminen suomalaisessa käytännössä

Kirkossamme virallisesti käyttöön hyväksytty liturgian teksti on peräisin vuodelta 1954.¹ Käsikirjan mukaan Jumalaa anotaan suuren saaton yhteydessä muistamaan kaikkia kristittyjä ensin tapahtuvan ortodoksisien kristittyjen puolesta esitetyn anomuksen jälkeen.² Muistelun nykykäytän-

tö poikkeaa vuoden 1954 käsikirjan muotoilusta, koska usein saatto toimittaan arkkipiispa Paavalin vuonna 1980 toimittaman liturgian väliaikaisen painoksen mukaisesti. Paavalin revisiossa pappi anoo Jumalaa ensin muistamaan hiippakunnan piispaa ja sen jälkeen *"kaikkia teitä oikeauskoisia kristittyjä"*. Diakoni jatkaa anomusta lausuen: *"...ja kaikkia kristittyjä alati, nyt ja aina ja iankaikkisesta iankaikkiseen."*³ Piispainkokous hyväksyi käsikirjauudistuksen koekäyttöön hiippakunnan piispan luvalla kesäkuussa 1984.⁴ Vaikka Paavalin käsikirjalla ei ole virallista asemaa, on sen mukainen käytäntö nykyisin vallalla laajasti ehkä jopa kaikkialla Suomessa.

Anomus kaikkien kristittyjen muistamisesta ilmaantuu suomalaiseen liturgiakäsikirjaan vuoden 1954 laitoksessa. Varhaisempi suomalainen käsikirjaperinne ei sitä tunne, vaikka muistelun sisältö ja muoto ovat aiemmissa laitoksissa vaihdelleet. Ensimmäisessä liturgian suomennoksessa vuodelta 1862 suuren saaton muistelu alkaa Venäjän keisarista sekä hänen puolisostaan ja perillisistään. Heidän jälkeensä vuorossa on Pyhä synodi ja paikallinen metropoliitta. Sen jälkeen pappi lausuu: *"Kaikkia teitä jalouskoisia ristityitä, muistakoon Herra Jumala valtakunnassansa, aina, nyt ja alati, ja iankaikkisesta iankaikkiseen."*⁵

Samankaltainen järjestys on liturgian suomenkielisessä laitoksessa vuodelta 1881. Jälkimmäinen suomennos oli pohjana vuoden 1910 Krysostomoksen liturgian kaksikielisessä laitoksessa (slaavi-suomi), joka oli virallisen suomennoksen asemassa vuoden 1954 laitokseen asti.⁶ Itsenäisyyden ajan ensimmäisessä liturgiasuomennoksessa vuodelta 1936 keisariperhe ja synodi on luonnollisesti jätetty pois. Piispaakaan ei mainita vaan pappi toimittaa muistamisen lyhyesti seuraavin sanoin: *"Muistakoon Herra Jumala valtakunnassaan teitä ja kaikkia oikeauskoisia kristityitä alati, nyt, aina ja iankaikkisesti."*⁷

Itsenäisyyden myötä aloitettiin myös kielellisesti nykyaikaistetun Krysostomoksen liturgian käsikirjan valmistelu. Sen pohjaksi tarkoitettu suomennosehdotus ilmestyi Paavo Saarikosken toimittamana vuonna 1942. Siinäkin suuren saaton anomuksen kohteena ovat läsnä olevat uskovat ja kaikki ortodoksit.⁸ Kun suomennos lopulta hyväksyttiin vuonna 1954, tekstiin oli suuren saaton yhteyteen lisätty anomus *"kaikkien kristittyjen"* muistamisesta.⁹

Nykyisessä kreikkalaisessa Hieratikonissa suositaan lyhyttä muotoa, jossa diakoni muistaa *"kaikkia meitä"*. Käsikirja tarjoaa mahdollisuuden myös laajempaan elävien ja poisnukkuneiden muisteluun, kuten piispo-

jen, maallisen vallan ja kirkon rakentajien muisteluun.¹⁰ Rungas ja monivaiheinen eri ryhmien ja ihmisten muistaminen suuressa saatossa on vallitsevana käytäntönä myös esimerkiksi Romanian kirkossa. Slaavilaisessa perinteessä suuren saaton yhteydessä tapahtuva muistaminen alkaa patriarkasta. Hänen jälkeensä muistetaan omaa piispaa, muita piispoja, papistoa, luostariväkeä, temppelin kirkonpalvelijoita ja lopuksi ”kaikkia teitä ortodoksia kristittyjä”.¹¹ ”Kaikkien kristittyjen” muistamisen käytäntöä ei sen sijaan tunneta sen enempää kreikkalaisessa tai slaavilaisessa perinteessä eikä muille kielille tehdyissä uudemmissä käännöksissä.¹² Suuren saaton muistelukäytännön yleisortodoksinen piirre siis on, että se ei sisällä ei-ortodoksisten kristittyjen muistamista. Tässä paikallinen käytäntömme muodostaa poikkeuksen.

Lisäyksen syynä ekumeeninen intentio?

Mistä syystä kaikkien kristittyjen muistaminen ilmestyi suomalaisen liturgiseen käytäntöön? Olettamuksemme on, että syyt pohjautuvat ennen muuta Suomen ortodoksisen kirkon vaikeaan evakkotilanteeseen sotien jälkeisenä aikana. Hannu Timperin vuodelta 1945 oleva luonnehdinta luterilaisen keskuudessa vallitsevista käsityksistä kuvastaa asetelman haastavuutta: valtaosa luterilaisista pitää ortodoksista kirkkoa epäkansallisena, taikauskaisena kuvien ja pyhimysten palvojana, juhlamenoa pääasiana pitävänä ja alhaisella kehitysasteella olevana kirkkona.¹³ Sotavuosien ilmapiiriä muistellessaan arkkipiispa Paavali on todennut, että suhtautuminen ortodokseja kohtaan oli paikoin painostava.¹⁴

Vallitsevassa kansallisessa kertomuksessa tätä ortodoksien henkisesti ahdasta elintilaa ei ole juurikaan tunnustettu. Tutkija Heli Kananen puhuu ”hyvän sopeutumisen kertomuksesta”, jonka mukaisesti ortodoksisen siirtoväen asettuminen uusille seuduille kulttuurisesti ja uskonnollisesti vieraisiin puitteisiin kuvaillaan positiiviseksi integraatioksi.¹⁵ Tutkija Tarja Raninen-Siiskonen on puolestaan todennut, että ”käsitystä uskontokuntien [so. luterilaisuuden ja ortodoksisuuden] sopeutuvasta ja toisiaan kunnioittavasta rinnakkainelosta ja yhteistyöstä on toistettu kirjallisuudessa niin usein, että siitä on muodostunut kiteytynyt kertomus.”¹⁶

Niiltä osin kuin kuva rauhaisasta rinnakkaiselosta ei olisikaan totta, kertomus on palvellut ortodoksien kannalta tarvetta varmistaa rauhalli-

nen asettautuminen uusille asuinseuduille enemmistöä ärsyttämättä ja omasta erilaisuudestaan ääntä pitämättä. Sopeutumisen kertomus raivasi tietä tulevina vuosikymmeninä koittaneelle todelliselle rauhalliselle rinnakkaiselolle.¹⁷

Itsenäisyyden ajan alusta alkaen ortodoksien keskuudessa esiintyi luonnollinen toive ja pyrkimys sopuisasta rinnakkaiselosta luterilaisen enemmistön kanssa.¹⁸ Mukautumista ympäristöön tavoiteltiin myös muovaamalla idän kirkolle ominaisia piirteitä paremmin suomalaiskansalliseen ympäristöön sopiviksi, kuten 1920-luvulla perustetun kansallistamistoimikunnan toiminta osoittaa.¹⁹ Tähän ilmapiiriin sopii myös ei-ortodoksisten kristittyjen muistamisen lisääminen liturgiaan.

Lisäyksen symbolista tehokkuutta voimistaa sen sijoittaminen kohtaan, jossa kirkkokansa kootaan eukaristisen maljan ja leivän yhteyden piiriin: eukaristinen ateria ei ole vain ortodoksisen kirkon ykseyden ylläpitäjä vaan se luo yhteyttä kaikkien kristittyjen kesken. Ortodokseille suureen saattoon tehty lisäys välitti ajatusta hyvästä rinnakkaiselosta kaikkien kristittyjen kesken, ja tuki näin sopeutumista elämään luterilaisen enemmistön keskuudessa. Selvää on, että lisäys oli suunnattu myös enemmistökirkon edustajille osoituksena ortodoksisen kirkon arvostuksesta laajempaa kristillistä yhteyttä kohtaan.

Muistamisen ekklesiologiset konnotaatiot

Ei-ortodoksisen kristillisen ympäristön huomioiminen Suomen liturgisessa käytännössä on luontevaa ja perusteltua. Raamattu kehottaa esirukoukseen "...kaikkien ihmisten puolesta, kuninkaiden ja kaikkien vallanpitäjien puolesta, jotta saisimme viettää tyyntä ja rauhallista elämää, kaikin tavoin hurskaasti ja arvokkaasti" (1. Tim. 2:1-2).²⁰ Liturgiassa tapahtuva muistamista ei kuitenkaan voi täysin rinnastaa kaikkien puolesta kannettavaan esirukoukseen. Vaikka muistaminen merkitsee myös esirukousta, se ei merkitykseltään rajaudu vain siihen. Väitämme, että muistamisen ensisijaisena tarkoituksena on ilmaista hengellistä yhteyttä. Sen painopiste on kirkollisen ja eukaristisen yhteyden ilmaisemisessa. Muistamisen piirissä olevat ovat yhtä Kristuksessa. Siksi – kuten edempänä osoitamme – muistaminen kohdistuu myös pyhiin, joiden puolesta kirkko ei kannata esirukousta.

Suuressa saatossa tapahtuva muistaminen on verrattain myöhäinen ilmiö. Se ilmaantuu kreikkalaiseen perinteeseen vasta liturgian kaavan jo lähes vakiinnuttua 1300-luvulla. Kyse oli alkuaan lyhyestä anomuksesta ”*Muistakoon Herra Jumala kaikkia teitä valtakunnassaan*”. Lisäys omaksuttiin nopeasti slaavilaisessa perinteessä, jossa saatossa muisteltavien piiriin kuuluivat 1500-luvulle tultaessa luostarit, kylät ja kaupungit asukkaaneen, arkkipiispa sekä hallitsija perhekuntineen. Alun perin käytäntö syntyi ilmeisesti spontaanisti kun ihmiset lähestyivät suuressa saatossa ehtoollislahjoja kantavaa papistoa pyytäen näitä muistamaan heitä ehtoollisuhria kannettaessa, ja papisto vastasi tähän – ensin hiljaa, kerubiveisua häiritsemättä – ”muistakoon Herra Jumala teitä kaikkia...” Muistelun vakiintumisen myötä kerubiveisua alettiin laulaa kahdessa osassa muistelun sijoittuessa sen keskelle.²¹

Suuressa saatossa tapahtuva muistaminen liittyy edessä olevaan eukaristiseen anaforaan ja se ilmentää halua olla osallisena siinä kannettavan uhrin ilmentämisestä pelastuksesta. Vastaavalla tarkoituksella uskovia muistellaan myös proskomidissa, jossa ehtoollisuhria valmistellaan. Muistamiset proskomidissa, suuressa saatossa ja eukaristisessa anaforassa muodostavat loogisen eukaristisen muistamisen ketjun.²² Tässä ketjussa muisteleminen kohdistuu ensinnäkin pelastavaan oikonomiaan, johon kirkko muistamisen kautta liittyy: pelastusteot nykyistyvät liturgiassa niiden muistamisen kautta. Kristuksen kärsimysten muistaminen liturgiassa synnyttää yhteyden Kristukseen ja hänen kauttaan toteutuneeseen pelastukseen (vrt. Luuk. 22:19; 1. Kor. 11:24-25).

Toiseksi muistamisella ilmennetään eukaristista kirkkoyhteisöä – sekä horisontaalisesti että vertikaalisesti. Apostoli Paavali ilmaisee yhteyttä seurakuntalaisiin muistamalla heitä rukouksissaan (1 Tess. 1:2b: *mneian poiein epi tōn proseukhōn*; Room. 1:9). Vastaavasti Ignatios Antiokialainen pyytää Magnesian kristittyjä muistamaan häntä rukouksissaan ja näin edistämään hänen perille pääsyään Jumalan luokse.²³ Liturgiassa tämä muistamisen horisontaalinen yhteys ilmenee viimeistään silloin, kun toimittava pappi tai piispa pyytää Jumalaa muistamaan omaa hengellistä esimiestänsä (”ensimmäisten joukossa, muista, Herra, meidän isäämme”). Ilman tällaista muistamista kirkollista yhteyttä ei ole.

Vertikaalinen yhteys taas ilmenee pyhien muistamisessa. Basileioksen liturgiassa ja Jaakobin liturgiassa pyhien muistamisen yhteysaspekti tulee selkeästi ilmi. Basileioksen anaforan sanotaan: ”anna meidän löytää

itsellemme laupeus ja armo kaikkien ... pyhien ... sekä jokaisen uskossa täydelliseksi tulleen vanhurskaan hengen kanssa. Ja erittäin pyhimmän ... Jumalansynnyttäjän kanssa.”²⁴ Jaakobin liturgian anaforassa taas käytetään samaa muistamista tarkoittavaa verbiä kirkon kaikista jäsenistä, elävistä ja kuolleista, pyhistä sekä kirkon esirukousta kaipaavista.²⁵ Krysostomoksen anaforassa kannetaan ”sanallista palvelusta” (*logikē latreia*, Room. 12:1) pyhien ”edestä” (*hyper*). Vaikka muotoilu voidaan ymmärtää siten, että lahjojen kantaminen pyhien edestä tarkoittaa kirkon kiittämistä pyhissä todellistuneesta pelastuksesta,²⁶ on ”edestä” luontevaa tulkita myös yhteysaspektin ilmaisuna.²⁷

Muistamisen kannalta ei siis ole ratkaisevaa onko mainittu edesmennyt liitetty pyhien joukkoon vai ei. Kuuluminen liturgiaa toimittavaan eukaristiseen yhteisöön on määräävä tekijä.²⁸ Mikäli muistamisen logiikka on tällainen, lisäys ”ja kaikkia kristittyjä” tarkoittaisi heidän sisällyttämistään ortodoksisen kirkon yhteyteen. Raamatulliselle veloitteelle perustuva maallisen esivallan muistaminen näyttää olevan ainoa poikkeus selkeästi kirkon jäsenyydestä juontuvassa muistamisessa.²⁹

Eukaristiassa tapahtuvaa muistaminen onkin luontevinta ymmärtää kirkon jäsenyyden ilmentäjänä. Krysostomoksen anaforassa muistamisen järjestys on seuraava: 1) pyhät, erityisesti Jumalansynnyttäjä, Johannes Kastaja, päivän pyhä/t; 2) poisnukkuneet, joiden puolesta kirkko rukoilee; 3) piispat papistoineen; 4) koko kirkko; 5) puhtaudessa elämäänsä viettävät; 6) maallinen esivalta (vrt. 1. Tim. 2:2); 7) paikallinen piispa; 8) muut uskovat eli (ortodoksi)kristityt.

Uudenlaista ekklesiologiaa?

Suuren saaton yhteyteen tehty lisäys kaikkien kristittyjen puolesta osoittaa miten tärkeäksi ortodoksista identiteettiä ja selviytymisstrategiaa ohjaavaksi tekijäksi ekumeeninen realiteetti muodostui ortodoksiväestön uudelleenasettamisen myötä. Vaikka vuoden 1954 lisäyksellä ilmeisesti pyrittiin vaikuttamaan ennen muuta liturgian ulkopuoliseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen, vaikutti se väistämättä myös itse liturgiaan ja sen teologiaan.

Eukaristisen osallisuuden ajatukselle rakentuva vanhakirkollinen muistamisen teoria ja käytäntö eivät näytä tukevan ajatusta eukaristisen yhteyden ulkopuolisten ihmisten muistelusta ehtoollislahjojen esiin kan-

non yhteydessä. Syyt ovat ekklesiologiset: Vaikka eukaristinen uhri kannetaan koko maailman edestä, on liturgia samalla kirkon kokoontuminen. Vain kirkon jäsenet kuuluvat uhrin esiinkannon yhteydessä tapahtuvan muistamisen piiriin. Eukaristian kontekstissa muistelemine ja nimeäminen merkitsee samaa kuin kirkon jäsenyys.

Tätä taustaa vasten voidaan kysyä, minkälaista ekklesiologiaa kotoinen lisäyksemme ”ja kaikkia kristittyjä” edustaa? Eukaristisen muistamisen sisäisen logiikan mukaan kaikkien kristittyjen muistaminen suuressa saatossa laajentaa näkyä kirkosta kattamaan kaikki kristityt. Ajattelemme kuitenkin, että suuressa saatossa muisteltavat ei-ortodoksit kuuluvat samaan eukaristiseen yhteisöön ortodoksien kanssa? Jos he kuuluisivat eukaristisen yhteyden piiriin, miksi heitä ei kuitenkaan lasketa ehtoolliselle? Entä miten eukaristisen muistamisen yhteys ei-ortodoksien kanssa syntyy: ortodoksien kirkon ulkopuolella vastaanotetun kasteen perusteellako, ”yleisen” kristillisen uskon kautta vai jonkinlaisen näkymättömään kokonaiskirkkoon kuulumisen myötä?

Lisäyksen herättämät ajatukset kiteytyvät väistämättä kysymykseen siitä, edustaako suuren saaton yhteyteen tehty lisäys inklusiivista ekklesiologiaa. Toisin sanoen, onko ortodoksiseen kirkkoon mahdollista kuulua ilman kirkon jäsenyyden perinteisiä sakramentaalisia ilmauksia, ortodoksien uskon tunnustamista ja ortodoksiseen seurakuntayhteyteen kuulumista? Vuoden 1954 käsikirjaan sisältyvä eksplisiittinen ekumeenisen avartumisen ilmaus synnyttää vähintään vaikutelman ristiriidasta eukaristisen muistelun perinteen ja paikallisen vallitsevan käytäntömme kesken.

Ehdotuksia ekklesiologisen jännitteen laukaisemiseksi

Tämän puheenvuoron yhteydessä ei ole mahdollista tämän syvällisemmin pohtia liturgiassa ilmaistun ekklesiologian luonnetta sekä eukaristisen muistamisen ja esirukouksen välistä eroa. Myönnämme, että jokin kysymykseen liittyvä tärkeä näkökohtia on saattanut jäädä meiltä huomaamatta. Ehkä olemme tulkinneet asioita väärin. Silti kysymys muistelun ilmentämästä ekklesiologiasta on niin tärkeä, että halusimme nostaa sen esiin – ja juuri kysymyksenä: kuinka hyvin suuren saaton muistelukäytäntömme istuu yleisortodoksiseen perinteeseen? Siltä varalta, että

ristiriidasta kielivä johtopäätöksemme osoittautuisi vakuuttavaksi, rohkenemme esittää kahta käytännöllistä muutosta, joilla olisi verrattain yksinkertaista liittää rukous kaikkien kristittyjen puolesta liturgiaan kirkkopillisesti vähemmän jännitteisellä tavalla.

Ensinnäkin hartauden ekteniaan voidaan lisätä anomus muiden kristittyjen puolesta. Ektenioiden sisällöt ovat kautta historian vaihdelleet liturgian muita osia enemmän, sillä ajasta ja paikasta nousevat tarpeet ovat luovalla tavalla heijastuneet kirkon kantamiin esirukouksiin. Ekteniaan tehtävän lisäyksen myötä ortodoksisen kirkon toivoma kaikkien kristittyjen yhdistyminen liittyisi luontevalla tavalla osaksi kirkon esirukousta koko maailman puolesta.

Toiseksi suuren saaton yhteydessä voitaisiin samalla palata käytäntöön, jossa Jumalaa anotaan muistamaan niitä, jotka todellisesti ovat esiin kannetusta maljasta ja leivästä osallisia. Tässä olisi suotavaa suosia alkuperäistä käytäntöä eli sanamuotoa ”muistakoon teitä (*tai* meitä) kaikkia”. Ilmaisuu sulkee piiriinsä koko läsnä olevan (ortodoksisen) kirkkokansan, jolloin ei ole tarpeen alleviivaten mainita ”oikeauskoisia kristittyjä”. ”Te” tai ”me” -muotoinen muistelu riittää osoittamaan muisteltavien yhteyden saatossa esiin kannettuun leipään ja viiniin.

Edelleen on todettava, että proskomidissa tapahtuva muistaminen näyttäisi johdonmukaisesti rajoittuvan vain kirkon jäseniin, sillä muistamisen logiikan eukaristiset edellytykset liittyvät muisteluketjun kaikkiin kolmeen osaan – suuren saaton ja anaforan lisäksi siis myös proskomidiin. Tässä tapauksessa olisi kuitenkin löydettävä hyvä pastoraalinen liturginen ratkaisu, joka takaisi ortodoksisen kirkon esirukoukseen turvautuminen kaikissa tilanteissa ja jokaisen ihmisen kohdalla, kirkon jäsenyydestä huolimatta.

Ehdottamamme muutokset yhtäältä selkeyttäisivät liturgian kautta annettavaa opetusta kirkosta ja kristittyjen yhteydestä. Toisaalta ne antaisivat maltillisen ja rehellisen viestin rajoista, jotka nykyisessä ekumeenisessä tilanteessa vallitsevat eukaristisen yhteyden tiellä ortodoksien ja ei-ortodoksisten kristittyjen kesken.

Viitteet

- ¹ Käsikirja hyväksyttiin piispainkokouksessa vuonna 1953. Siitä on otettu uusintapainokset vuosina 1980 ja 1988.
- ² Diakoni lausuu kuninkaan ovien edessä kirkkokansaan päin kääntyneenä anomuksen ensimmäisen osion: ”Muistakoon Herra Jumala valtakunnassaan kaikkia teitä oikeauskoisia kristittyjä alati, nyt ja aina ja iankaikkisesti iankaikkiseen.” Pappi jatkaa muistamista lausuen: ”Muistakoon Herra Jumala valtakunnassaan kaikki kristittyjä alati, nyt, aina ja iankaikkisesta iankaikkiseen.” Rubriikkien mukaan yksin toimittava pappi lausuu vain anomuksen ensimmäisen osan. *Jumalallinen liturgia* 1954, 71.
- ³ *Jumalallinen liturgia* 1980, 56.
- ⁴ *Jumalallinen liturgia* 1985. Vuonna 2001 ilmestyi viimeisin liturgian kokeilupainos. Siinä noudatetaan suuren saaton muistelun osalta 1980-luvun käsikirjojen muotoilua. Pappi aloittaa muistelun sanoen: ”Muistakoon Herra Jumala valtakunnassaan meidän isäämme [oma piispa], teitä ortodoksia kristittyjä.” Tähän diakoni jatkaa: ”ja kaikkia kristittyjä alati, nyt ja aina ja iankaikkisesta iankaikkiseen.” *Jumalallinen liturgia* 2001.
- ⁵ *Palvelu-kirja* 1991, 95-96.
- ⁶ *Saarikoski* 1942, 27-31; *Jumalallinen liturgia* 1910, 35-38.
- ⁷ Kyseessä on Basileios Suuren liturgian ensimmäinen suomennos. *Jumalallinen liturgia* 1936, 39.
- ⁸ Aluksi diakoni lausuu: ”Muistakoon Herra Jumala valtakunnassaan kaikkia teitä alati, nyt ja aina ja iankaikkisesti.” Tämän jälkeen pappi jatkaa: ”Muistakoon Herra Jumala valtakunnassaan kaikkia ortodoksia kristittyitä alati, nyt ja aina ja iankaikkisesti.” *Jumalallinen liturgia* 1942, 85-86.
- ⁹ Vaikka vuoden 1954 käsikirja ei tältä osin noudata yleistä ortodoksista perinnettä, pyrkii se silti varjelemaan muistelukäytännön alkuperäistä yksinkertaisuutta. Käsikirjan mukaan ”hengellisen ja maallisen esivallan monitittelinen muistaminen” ei ole suuressa saatossa suositeltavaa ja ”omintakeinen nimien tai muun lisäily” on tarpeetonta. Ihanteeksi annetaan kreikkalainen lyhyt muoto. *Jumalallinen liturgia* 1954, 186.
- ¹⁰ Kreikan kirkon synodi teki päätöksen pidemmän muistelun sisällöstä v. 1935. Uusimmassa Hieratikonissa tämä pitempi muistelu perusteluineen on siirretty alaviitteeseen, kun itse tekstissä lukee vain ”Muistakoon Herra Jumala meitä kaikkia valtakunnassaan...” Ks. esim. *IEPATIKON* 1987, 119, 171-172; *IEPATIKON* 2002, 126, 165.
- ¹¹ *Služebnik* 2006.
- ¹² Ks. esim. ekumeenisen patriarkaatin hyväksymiä saksan- ja ranskankielisiä käännöksiä, joissa esiintyy lyhyt, pelkkä ”te (uskovat)” mainitseva muoto (”Euer aller gedenke der Herr, Gott, in seinem Reich, allezeit, jetzt und immerdar und in alle Ewigkeit.”; ”Que le Seigneur Dieu se souvienne dans son Royaume de vous tous, fidèles, en tout temps, maintenant et toujours et dans

les siècles des siècles.”). *Die Göttliche Liturgie* 2000, 102-104; *La divine Liturgie* s.a., 115-116. Antiokian patriarkaatin Pohjois-Amerikan arkkihiippakunnan käsikirjan mukaan pappi lausuu muistamisen aluksi seuraavasti: ”The Lord God remember us all in his kingdom always: now and ever and unto ages of ages.” Rubriikkien mukaan monissa kirkoissa on lisäksi tapana muistella tämän jälkeen omaa piispaa, presidenttiä, sotilaslaitosta sekä nimeltä mainiten sekä eläviä että edesmenneitä ortodoksisia kristittyjä (”Orthodox servants”). Laajemman muistelun päättää ”te” –muotoinen lausahdus: ”The Lord God remember you all in his kingdom always: now and ever and unto ages of ages.” *Service Book* 1984, 106. Vaikka presidentin muistaminen tarkoittaa Pohjois-Amerikan kontekstissa käytännössä ei-ortodoksisen hallitsijan muistamista, maininta pohjautuu esivallan muistamisen käytäntöön eikä se siis kumpua ei-ortodoksisen kristittyjen muistamisen pyrkimyksestä.

¹³ *Timperi* 1945, 321.

¹⁴ *Paavali* 1968.

¹⁵ *Kananen* 2010, 257-270.

¹⁶ *Raninen-Siiskonen* 1999, 98. Esimerkiksi vuodelta 1963 olevassa lukioita varten ilmestyneessä *Ortodoksisen kirkon historiassa* kuvaillaan Suomen kirkon lähihistoriaa ilman yhtäkään viittausta luterilaisuuden taholta koettuun painostukseen tai siirtolaisuuden ja jälleenrakentumisen vaiheissa kohdattuihin vaikeuksiin ortodoksisuudelle kielteisessä ympäristössä. *Kirkinen & Railas* 1963, 197-219.

¹⁷ Heikki Kirkisen arvio Suomen ekumeenisesta ilmastosta 1950-luvun lopulta on kuvaava: ”Suomessa joudumme luultavasti vielä kauan aikaa jatkamaan toinen toisiimme tutustumista, jotta saataisiin luoduksi psykologiset edellytykset ystävyydelle ja yhteistoiminnalle laajemmalla alalla.” *Kirkinen* 1957, 137-138.

¹⁸ Keskeisen kansallismielisen vaikuttajan Sergei Okulovin ajattelussa ilmenee hyvin, että viralliset suhteet luterilaiseen kirkkoon pyrittiin pitämään niin hyvinä kuin mahdollista. *Laitila* 2004, 248-254.

¹⁹ *Husso* 2011, 33-34.

²⁰ Vuoden 1954 käsikirjassa on viittaus jakeeseen 1. Tim. 2:2 esivallan puolesta rukoilemisen yhteydessä. *Jumalallinen liturgia* 1954, 106, 206.

²¹ *Kucharek* 1971, 500-502; *Taft* 2004, 227-234.

²² Sekä proskomidin että suuren saaton muistelut ennakoivat eukaristisen anaforan laajaa, koko kirkkoa koskevaa muistamista. Yleisenä käytäntönä ortodoksisessa maailmassa on edelleen lukea anafora salaisesti. Tämän seurauksena vain papisto todistaa eukaristisesta muistelusta. Ei liene mahdotonta ajatella, että tarve nimeltä muisteluun on anaforan hiljaa lukemisen seurauksena siirtynyt suureen saattoon. Suomessa 1970-luvulla syntyneen liturgisen liikkeen seurauksena liturgian niin kutsuttuja salaisia rukouksia, anafora ennen muuta, on alettu lukea ääneen. Ääneen lukemisen myötä eukaristinen muistaminen (sekä muut anaforan tärkeät teemat) ovat koko kirkkokansan osallistuttavissa. Tämä puolestaan tekee tarpeettomaksi suuressa saatoissa tapahtuvan muistelun liiallisen paisuttamisen.

²³ *Ignatios*, Kirje magnesialaisille 14:1.

- ²⁴ *Jumalallinen liturgia* 1954, 97-98.
- ²⁵ *Hē theia leitourgia tou hagiou Iakōbou* s.a., 32-36. Ks. suomennosta *Jaakobin liturgia* 1974, 46-50.
- ²⁶ Näin Nikolas Kabasilas. *Cabasilas* 1967, XLVIII, 5 - XLIX, 24.
- ²⁷ Vastaavalla tavalla palestiinalaisessa diptyykissä 1100-luvulta ehtoollisuhri kannetaan kaikkien kirkon jäsenten "edestä" (*hyper*), ensin elävien, sitten pyhien ja lopulta muiden kirkon yhteydessä edesmenneiden edestä. *Taft* 1991, 62-64. Vaikka käytetty ilmaisumuoto ("edestä", "löytää laupeus pyhien kanssa", "muistaa") vaihtelee, yhdistävänä ajatuksena niissä kaikissa on yhteysaspektin ilmentäminen. Anaforaan sisältyvä muistaminen sai historiassa konkreettisen ilmaisun kirkon virallisissa diptyykeissä. Vaikka suuren saaton muistamista ei voida pitää diptyykkien suorana jäänteenä, on ilmeistä, että muistaminen proskomidissa, suuressa saatossa sekä anaforassa on intentioltaan samanlaista kuin mitä diptyykit edustivat. Ks. *Taft* 2004, 227-234.
- ²⁸ Eukaristiassa muistamisen tärkeys ja sen yhteys eukaristisen yhteisön jäsenyyteen ilmenee hyvin Johannes Krystostomoksen kohdalla. Hän kuoli erotettuna arkkipiispana, eikä häntä sen takia mainittu diptyykeissä. Rooman ja Antiokian kirkot kuitenkin edellyttivät hänen nimensä lisäämistä diptyykeihin, mutta Aleksandriassa hänen muistamistaan vastustettiin. Lännen kirkot hyväksyivät yhteyden idän kirkkoihin vasta silloin, kun Krysostomoksen nimi oli palautettu diptyykeihin. *Taft* 1991, 97-99.
- ²⁹ Liturgiassa muistelluksi tulemisen ekklesiologisen yhteyden ajatus tulee vuoden 1954 käsikirjassa eksplisiittisesti ilmi myös hartauden ekteniaan sisältyvän vainajien esirukouksen yhteydessä. Ekteniassa kannetaan rukousta "kaikkien täällä ja kaikkialla lepävien oikeauskoisten kristittyjen puolesta." *Jumalallinen liturgia* 1954, 55. Muisteltavien edesmenneitten joukko näyttää siis rajautuvan niihin, jotka eläessään ovat olleet liturgiaa toimittavan eukaristisen yhteisön (eli ortodoksisen kirkon) jäseniä.

Lähteet ja kirjallisuus

Cabasilas, Nicolas

1967 Explication de la divina liturgie. Trad. S. Salaville. Sources Chrésiennes No: 4. Les Éditions du Cerf. Paris.

La divine Liturgie

s.a. La divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome. Ed. tertios. Thessaloniki.

Die Göttliche Liturgie

2000 Die Göttliche Liturgie der Orthodoxen Kirche. Deutsch – Griechisch – Kirchenslawisch. Gebetstexte der Orthodoxen Kirche, Band IV. Hrsg. Anastasios Kallis. 4. Auflage. Theophano Verlag. Münster.

Husso, Katariina

- 2011 Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan. Suomen autonomisen ortodoksisen kirkon esineellinen kulttuuriperintö 1920–1980-luvuilla. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 119. Suomen muinaismuistoyhdistys. Helsinki.

ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ

- 1987 ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ ΑΙ ΘΕΙΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ καὶ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ. Ἔκδ. Γ'. Ἀποστολικὴ Διακονία α. Ἀθήναι.
- 2002 ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ ΑΙ ΘΕΙΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ καὶ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ. Ἀποστολικὴ Διακονία α. Ἀθήναι.

Ignatios Antiokialainen

- 1989 Ignatioksen kirje magnesiaalaisille. – Apostoliset isät. Suom. Heikki Koskenniemi. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 163. 2. uudistettu painos. Suomen teologinen kirjallisuusseura. Helsinki. 75-80.

Jaakobin liturgia

- 1974 Pyhän apostoli Jaakobin, Herran veljen, jumalallinen liturgia. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto. Kuopio.

Jumalallinen liturgia

- 1910 Pyhän isämme Johannes Krysostomon jumalallinen liturgia. Jumalanpalveluskirjain Suomennos-Komitea. Sortavala.
- 1936 Pyhän isämme Basileios Suuren jumalallinen liturgia. Sortavalan ortodoksisen pappisseminaarin rehtorin rovasti N. Valmon toimittama ja kustantama yksityinen painos. Arkkipiispa Hermannin siunauksesta. s.l.
- 1942 Pyhän isämme Johannes Krysostomoksen jumalallinen liturgia. Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon jumalanpalvelus- ja oppikirjain suomennos- ja toimituskomitean ehdotus. Helsinki.
- 1954 Pyhän isämme Johannes Krysostomoksen ja Basileios Suuren jumalallinen liturgia. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto. s.l.
- 1980 Pyhän isämme Johannes Krysostomoksen ja Basileios Suuren jumalallinen liturgia. Väliaikainen painos. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto. s.l.
- 1985 Pyhän isämme Johannes Krysostomoksen ja Basileios Suuren jumalallinen liturgia. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto. s.l.
- 2001 Jumalallinen liturgia. Ortodoksisen kulttuurin julkaisuneuvosto. s.l.

Kananen, Heli

- 2010 Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946-1959). Jyväskylä Studies in Humanities N:o 144. Jyväskylä.

Kirkinen, Heikki

1957 Ortodoksinen kirkko ekumeenisessa työssä. – Aamun Koitto 11-12/1957, 137-138.

Kirkinen, Heikki & Railas, Viktor

1963 Ortodoksisen kirkon historia. 3. painos. Kuopio.

Kucharek, Casimir

1971 The Byzantine-Slav Liturgy of St. John Chrysostom. Its Origin and Evolution. Alleluia Press. Allendale.

Laitila, Teuvo

2004 Uskon luotsi. Sergei Okulov Suomen ortodoksien vaiheissa. s.l.

Paavali, arkkipiispa

1968 Kosketukseni toiseen kansankirkkoon. Artikkelit Turun arkkihiippakunnan vuosikirjassa 1968. Julkaistu uudelleen teoksessa: Isä Kristuksessa. Arkkipiispa Paavalin juhlakirja 28.8.1979. Toim. piispa Leo, isä Ambrosius & V. Purmonen. Kuopio. 89-94.

Palvelu-kirja

1991 Palvelu-kirja jalouskoisessa kirkossa. Näköispainos. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto. Joensuu.

Raninen-Siiskonen, Tarja

1999 Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 746. Helsinki.

Saarikoski, Paavo

1942 Liturgian historia, suomenkielinen käännös ja ehdotus suomenkielisen käännöksen korjaukseksi. – Pyhän isämme Johannes Krysostomoksen jumalallinen liturgia. Helsinki. 1942. 5-42.

Service Book

1984 Service Book of the Holy Eastern Orthodox Catholic and Apostolic Church according to the Use of the Antiochian Orthodox Christian Archdiocese of North America. 7th edition. Antiochian Orthodox Christian Archdiocese of North America. s.l.

Služebnik

2006 Izdatel'skij sovet Russkoj pravoslavnoj cerkvi. Moskva.

Taft, Robert

- 1991 The History of the liturgy of St. John Chrysostom. Volume 4, The Diptychs. *Orientalia Christiana Analecta*, Vol. 238. Pontificio Institutum Orientalium. Roma.
- 2004 The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and Other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom. *Orientalia Christiana Analecta*, Vol. 200. 4th edition. Pontificium Institutum Studiorum Orientalium. Roma.

Hē theia leitourgia tou hagiou Iakōbou

- s.a. Hē theia leitourgia tou hagiou Iakōbou tou adelfotheou. Apostoliki Diakonia, 11. ed. Athenai.

Timperi, Hannu

- 1945 Ortodoksinen kirkko luterilaisten silmissä. – *Aamun Koitto* 21/1945.